

Csabay István

Cesare Beccaria az utilitarizmus és a társadalmi szerződés metszéspontjában¹

1. Bevezetés

Az európai felvilágosodás szellemi atmoszférájában termékeny elméletek és forradalmian újító gondolatok konvergáltak egymáshoz. Itália e folyamat szempontjából periférikus, de nem jelentéktelen. Noha nem voltak olyan nagy számban kiemelkedő filozófusai és szisztematikus teoretikusai, mint az angol, a francia vagy a német nemzetnek, a kort meghatározó szellemi forradalom őket is magával ragadta. A kontinentst átható felvilágosult eszmék recepciója az Itáliai-félsziget területén döntően Lombardia tartományára korlátozódott. Ebben a kulturális közegben született Cesare Beccaria értekezése *A bűnökről és a büntetésekről* címmel, amely az itáliai felvilágosodás legjelentősebb művének tekinthető. Az értekezés számos olyan haszonelvű megfontolást tartalmazott, amely jelentősen meghatározta Jeremy Bentham gondolkodását, és ezzel együtt a 19. századi angolszász morál- és jogfilozófia alakulását. Az angol jogtudós több alkalommal hivatkozik az itáliai filozófusra mint legfőbb elveinek forrására,² s talán ennek is köszönhető, hogy Beccariát a filozófiai kánon az utilitarizmus előfutáraként tartja számon.

Dolgozatom célja az értekezést markánsan meghatározó, egymással összeegyeztethetetlennek látszó kontraktualista és utilitarista koncepciók vizsgálata. Beccaria büntetőjogi elméletének kiindulópontja a társadalmi szerződés, amellyel az emberek társadalomként egyesülve létrehozták a pozitív törvényhozást. Elméletében a törvények és a társadalmi intézmények célja az állampolgárok védelme mellett a lehető legnagyobb közhasznosság biztosítása. Azoknak a haszonelvű aspektusoknak a szemléltetésére vállalkozom, amelyeken Beccaria utilitarista értelmezése alapul, ugyanakkor arra kívánok rámutatni, hogy az itáliai filozófus nem tekinthető szigorú értelemben utilitaristának. A hasznossághoz való ragaszkodás lényegesen meghatározza az értekezés egészét, Beccaria utilitarizmusa azonban szükségképpen

DOI: 10.54310/Elpis.2021.2.1

1 Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Pete Krisztiánnak, KTDK bírálóimnak, Bagi Zsoltnak és Kocsis Lászlónak, valamint az OTDK és az *Elpis* által felkért anonim bírálóimnak egyaránt. A kézirat korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseik és kritikáik nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a tanulmány elnyerje jelenlegi formáját.

2 Bentham 1838–1843c, 286–287; Halévy 1949, 21.

különbözik Bentham doktrínájától, ugyanis alapja nem a pozitív törvényhozás, hanem a társadalmi szerződés. Mivel a két filozófus utilitarizmusa más alapokban gyökerezik, elméleteik felépítése is különbözni fog. Ezt jól mutatják azok az esetek, amelyek során Beccaria bizonyos társadalmi gyakorlatokat hasznosnak, de igazságtalannak ítélt, vagy amikor a szerző kontraktualista elköteleződése végső soron felülír bármilyen hasznossági szempontot.

2. Beccaria szerződéselmélete

Beccaria értekezését és jogi gondolkodását jelentősen meghatározta a korban uralkodó természetjogi paradigma, azonban recepciójában a természeti jogokról, valamint a társadalom kontraktualista eredetéről adott leírásáról meglehetősen eltérő értelmezések születtek.³ A természeti állapot részletes leírásával az értekezés adós marad, és pusztán néhány szöveghely áll rendelkezésére annak, aki rekonstruálni kívánja Beccaria prepolitikai állapotának viszonyait.

A törvények azok a feltételek, amelyekkel független és magányos emberek társadalomban egyesültek, belefáradván abba, hogy az örökös háborúskodás állapotában éljenek, és hogy olyan szabadságot élvezzenek, amelyet feleslegessé tesz megőrzésének bizonytalansága.⁴

Beccaria antropológiai koncepciója szerint az egyént individualisztikus érdekei és szenvedélyei hajtják bizonyos célok irányába. A saját jólétünk biztosítása szinte a gravitációs erő intenzitásával mozgatja az emberi cselekedeteket,⁵ amelyek olykor ellentétben állnak más érdekekkel. Az „örökös háborúskodás állapota”, az önérdekek és a szenvedélyek harca volt az, ami az embereket a társadalmi állapot biztonságába készítette. Ennek felismerésében azonban – ellentétben Hobbes és Locke elméletével – kevésbé játszott szerepet az ész. Az emberek nem racionális belátásuk alapján vetettek véget a természeti állapotnak, hanem egyszerűen „befáradtak” annak viszontagságaiba: „A szükség volt tehát az, ami arra vezérelte az embereket, hogy

3 Érdemes megjegyezni azonban, hogy e téren Philippe Audegean 2010-ben megjelent Beccaria-monográfiája fordulópontot jelentett, és értelmezése – amely szerint Beccaria szerződéselmélete természeti jogoktól mentes – széleskörű tudományos konszenzusnak örvend, lásd: Audegean 2014, 33–64; Audegean 2019, 33–45; Francioni 2019, 16; Ippolito 2014, 601–605.

4 Beccaria 2017, 11. (A fordítást módosítottam.) Ugyan Cesare Beccaria „Az olvasóhoz” írt előszóban figyelmeztet, hogy tévedés lenne az általa leírt állapotot a „hobbesi módon” értelmezni (Beccaria 2017, 7), mégis plauzibilisnek tűnik, hogy e kiegészítésre a korszakban uralkodó Hobbes-ellenszenv miatt volt szükség. „Az olvasóhoz” című bevezetőt a könyv első négy kiadása nem tartalmazta (Francioni 1990, 71–72), és vélhetően nem Beccaria, hanem a Verri testvérek jegyezték (Francioni 1985–1986, 272–274).

5 Beccaria 1958, 97–98.

saját szabadságuk egy részéről lemondjanak.”⁶ A társadalmi állapot célja egy olyan, törvények által korlátozott politikai szabadság megteremtése, amellyel az egyének valódi szabadságra tehetnek szert, azaz csak a természeti állapot szabadságát korlátozva érhetik el igazi szabadságukat.⁷

2.1. A szuverén büntetéshez való joga

A társadalmi állapotba egyesült emberek lemondtak szabadságuk egy bizonyos részéről, hogy zavartalanul élvezhessék annak fennmaradó részét. E koncepció rezonál John Locke *Második értekezés a polgári kormányzatról* című művének elképzelésére. Az angol filozófus szerint miután a természeti állapotban „mindenkinek joga van ahhoz, hogy a bűnöst megbüntesse és a természeti törvény végrehajtója legyen”,⁸ az emberek racionális belátásuk alapján polgári társadalomba egyesülve lemondtak a „természeti törvény végrehajtásának hatalmáról”:⁹ „összefognak és közösséggé egyesülnek abból a célból, hogy nyugodtan, biztonságban és békében éljenek egymással, hogy zavartalanul élvezzék javaikat”.¹⁰ Locke a kormányzat létrejöttének legfőbb célját abban látja, hogy az egyén inherens jogait szavatolja, tehát az élethez, a szabadsághoz és a (magán)tulajdonhoz való jogot. Az egyének elidegeníthetetlen jogainak a társadalom által konstituált pozitív jogban is érvényesülniük kell.

A kellemetlenségek [...] arra készítetik őket, hogy egy kormányzat érvényes törvényeiben keressenek menedéket, bennük keressék *tulajdonuk védelmét*. Ezért adja fel mindenki oly készségesen egyéni büntető hatalmát, hogy egyedül az gyakorolja, akit maguk közül kijelölnek [...]. És ezzel el is jutottunk a *törvényhozó és végrehajtó hatalomnak*, valamint maguknak a kormányoknak és társadalmaknak az eredeti *jogához és keletkezéséhez*.¹¹

Locke kontraktualista elméletéhez hasonlóan Beccaria esetében sem beszélhetünk teljes jogfeladásról: az emberek – mint írja –

feláldozták [szabadságuk] egy részét, hogy biztonsággal és nyugalommal élvezhessék a maradékot. A közjólét érdekében feláldozott szabadságrészcsekék összessége alkotja egy nemzet szuverenitását, s az uralkodó azoknak törvényes letéteményese és kezelője [...].¹²

6 Beccaria 2017, 12. (A fordítást módosítottam.)

7 Audegean 2014, 46–49.

8 Locke 1999, 46. (A kiemelést mellőztem.)

9 Locke 1999, 99.

10 Locke 1999, 105.

11 Locke 1999, 126. (Kiemelés az eredetiben.)

12 Beccaria 2017, 11. (A fordítást módosítottam.)

Amíg Locke számára a kormányzat egyik célja, hogy annak törvényei összhangban legyenek a természeti jogokkal, Beccaria a törvényhozás célját a közhasznosság¹³ megteremtésében látja; az egyének közös érdeke, hogy lemondjanak szabadságuk egy részéről. Mivel Beccaria rendkívül elővigyázatosnak bizonyul a természeti jogok említése és meghatározása kapcsán, Philippe Audegean interpretációja szerint ez a tradicionális természetjogi doktrínától való eltávolodásként értelmezhető.¹⁴ Audegean értelmezésével ellentétben nem kívánom tagadni Beccaria természetjogi elköteleződését. Az értekezésben találni explicit utalásokat bizonyos természeti jogokra, bár valóban nem ezek alkotják elméletének kiindulópontját. Ennek oka az lehet, hogy Beccaria progresszív gondolkodóként jogfilozófiáját pusztán társadalmi, konvencionális alapokra kívánta helyezni, szigorúan elválasztva mindazt az „univerzális és megfellebbezhetetlen” alapelvektől.¹⁵ Meglátásom szerint ez a megfontolás összhangban van azzal, hogy Beccaria a modern büntetőjogot meg akarta tisztítani a vallási és morális bűnöktől. Ahogyan azt a következő szakaszban látni fogjuk, Beccaria a bűncselekmény elkövetőjének szándékát teljesen függetleníti az általa okozott kártól, amellyel végső soron a moralitás kérdését küszöböli ki a büntetőjogból. A vallási bűnök tekintetében az itáliai szerző állásfoglalása világos: „Én csak az emberi természetből és a társadalmi szerződésből származó bűnökkel foglalkozom és nem azon vallási vétkekkel, amelyeknek akár világi büntetéseit más elvek szerint kell szabályozni, mint amelyek egy korlátolt filozófia szülöttei.”¹⁶ A vallási és morális bűnök nem állnak szemben a társadalmi szerződéssel, és éppen ezért jogi értelemben nem tekinthetők bűncselekménynek. Beccaria tehát vonakodott attól, hogy a modern igazságszolgáltatást és az uralkodó büntetéshez való jogát a közhasznosság céljától eltérő alapokra helyezze.

A természeti jogok marginális szerepe ettől függetlenül nem zárja ki, hogy Beccaria szerződéselméletét a locke-i rendszer felől értelmezzük, mivel a végrehajtói hatalom mindkét szerző elméletében egy minimális rész feladásából származik. Beccaria műve teret enged egy olyan értelmezésnek, amely szerint a szabadsághoz és az élethez való jog (tehát az önfenntartáshoz való jog) elidegeníthetetlen, és végső soron a szerződés ezek garantálását is szolgálja. A szerződés célja nem az, hogy a természeti állapot fékezhetetlen szenvedélyeit korlátozza, hanem az, hogy az individuumok személyes érdekeit a közhasznosság irányába csatornázza. A szerződés éppen abból az okból jött létre, hogy politikai (tudniillik redukált természeti) szabadságot nyújtva biztonságossá tegye az emberek életét, előmozdítva ezzel az önfenntartás megvalósulását.

13 A továbbiakban a „közjó”, a „közjólét”, a „közérdek”, valamint a „közhasznosság” kifejezéseket – Beccaria fogalomhasználatával megegyezően – egymás szinonimáiként fogom használni.

14 Audegean 2014, 33–64; Audegean 2019, 33–45.

15 „Három forrásból erednek az embereket szabályozó erkölcsi és politikai elvek. A kinyilatkoztatás, a természeti törvény, a társadalom mesterséges megállapodásai. [...] Az utolsó viszonylatoknak figyelembevétele nem jelenti az első kettő viszonylatának kizárását.” (Beccaria 2017, 6.)

16 Beccaria 2017, 84.

Ha Beccaria el is fogadja a természeti jogok létezését, Locke-kal ellentétben másban látja az egyén elidegeníthetetlen jogait. Amikor az angol filozófus a természeti törvény biztosította jogokról értekezik, akkor végső soron a tulajdonhoz – tehát az élethez, a szabadsághoz és a magántulajdonhoz – való jog kizárólagosságát hangsúlyozza. Míg Locke a magántulajdont legitimnek tekinti, addig Beccaria viszonya a magántulajdon intézményéhez – Rousseau-hoz hasonlóan – rendkívül problematikus. Tézise szerint a birtoklás joga konvencionális, és polemikus hangvételű passzusokban tárgyalja a tulajdonhoz való jog intézményesülésének következményeit.

2.2. A társadalmi egyenlőtlenségeken alapuló bűnök

Jean-Jacques Rousseau Beccaria filozófiai gondolkodására gyakorolt hatása a mű egészében érzékelhető, jóllehet ez nem a „genfi polgár” szerződéselméletének a megalapozásában, vagy egy hatékony kollektív politikai test elképzelésében keresendő.¹⁷ A Rousseau-val impliciten polemizáló szöveghelyek ellenére Rousseau szentimentalizmusa, pedagógiai elmélete, az ember iránti naiv szeretete és a társadalmi intézményekkel kapcsolatos kritikája volt az, ami Beccaria társadalomfilozófiai nézeteit kétségtelenül alakította.¹⁸ Az alábbi szakaszban kizárólag Beccaria intézménykritikájának ismertetésére vállalkozom, különös tekintettel a magántulajdonhoz való viszonyára.

Beccaria számos helyen felhívja a figyelmet az anyagi javak társadalmilag konstruált voltára mint a szerződéssel létrejött megállapodás egyik eredményére. Az értekezés egy pontján a bűnök két csoportját különbözteti meg: „E megkülönböztetés alapja az emberi természet. Önmagunk életének védelme természeti jog, a javak biztonsága társadalmi jog.”¹⁹ Ennélfogva a magántulajdon megsértésére vonatkozó büntetések kiszabásánál Beccaria figyelembe veszi azokat a társadalmi körülményeket és meghatározottságokat, amelyek a bűnt előidéztek. Hangsúlyozza, hogy a bűncselekmények jelentős része a társadalmi egyenlőtlenségekre vezethető vissza, ami a magántulajdon szükségszerű következménye. A lopás

rendszerint a nyomor és a kilátástalanság bűne, az emberek ama boldogtalan részének bűne, melynek a birtoklás joga (rettenetes és talán nem is szükséges jog) nem hagyott egyebet, mint a póre létezését [...].²⁰

17 A hatalom legitimációja, illetve a hatalom és a nép kapcsolatának vonatkozásában véleményünk radikális különbséget mutat. Rousseau számára az állami akarat szuverenitását a *volonté générale* legitimálja, és ezáltal nem szükséges a kormányzati hatalom korlátozása: kifejeződése az általános akaratban gyökerezik. Ezzel együtt Rousseau megkülönbözteti a minden egyes polgár akaratát a közakarattól, amely nem redukálható partikuláris érdekekre (Rousseau 2017a, 290–292). Ez a mozzanat hiányzik Beccaria politikafilozófiájából, mivel nála a közösség érdeke megegyezik az individuális érdekek összességével.

18 Venturi 1970, 134–141.

19 Beccaria 2017, 66.

20 Beccaria 2017, 47.

A „Lopások” című paragrafusban amellet érvel, hogy gazdasági okokból elkövetett, erőszakkal nem társult bűncselekményeket nem pénzbírsággal – ami ezekben az esetekben kontraproduktív lenne –, hanem egy meghatározott idejű „közösségi szolgálattal” célszerű büntetni. Hasonlóképpen érvel „Az adósokról” című paragrafusban, szigorúan különbséget téve a „szándékosan fizetéseképtelen és az ártatlanul fizetéseképtelen”²¹ között; utóbbit „miféle barbár okból kellene börtönbe vetni, megfosztván azon egyetlen és szomorú javától, ami maradt neki, a pusztá szabadságától [...]?”²² A bűnöket előidéző gazdasági egyenlőtlenségek diskurzusa számos passzusban visszatérő problémaként jelenik meg az értekezésben. Franco Venturi, az itáliai felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb kutatója úgy véli, hogy Beccaria elképzelésének középpontjában egy olyan társadalom jövőképe áll, amelyben az egyenlőség jogi absztrakciója gazdasági valósággá válik.²³ Venturi értelmezése azt sugallja, hogy a rousseau-i társadalmi egalitarizmus ideáját Beccaria nem kizárólag a jog előtti egyenlőség küzdelmében látja, hanem azt a gazdasági egyenlőségek előfeltételeként igyekszik megalapozni. Fontosnak tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy Beccaria számára a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése elsősorban a gazdasági prosperitás elősegítése érdekében volt kívánatos, mivel úgy vélte, hogy a gazdasági fejlődés előfeltétele a „nemzeti” vagyon szabad áramlása. Egyenlőségi törekvése éppen ezért a feudális rendben gyökerező születési előjogok eltörlését tűzte ki célul, és a törvény előtti egyenlőség eszméje is elsősorban a nemesi kiváltságok és a rendi megkülönböztetések felett tör pácát. Mindazonáltal Rousseau-hoz hasonlóan elismeri, hogy a megszilárdult gazdasági, politikai és szociokulturális egyenlőtlenségek nagy mértékben összefüggenek a bűncselekmények gyakoriságával.²⁴ Rousseau radikális intézménykritikája szerint a magántulajdon intézményesülése a társadalmak erkölcsi hanyatlásához vezetett, ugyanis a törvények a tulajdon védelmében és nem az emberi szabadság és egyenlőség garantálásában érdekeltek. Rousseau „jónak született ember” ideája, akit a társadalmi intézmények a törvények legitimitációjával taszítottak nyomorúságba, Beccaria művének legjelentősebb fejezetében is visszhangra talál. „A halálbüntetéstől” szóló fejezetben Beccaria a halált nem féltő törvénysértő gondolatait ily módon közvetíti:

Miféle törvények ezek, melyeket tisztelnem kell, melyek ilyen nagy távolságot hagynak köztem s a gazdagok között? [...] Ki csinálta ezeket a törvényeket? Gazdag és hatalmas emberek [...]. Szakítsuk el a köteléket, melyek a többség számára végzetesek és csupán a kevés és közönyös zsarnoknak hasznosak, gyökerében támadjuk meg az igazságtalanságot. Visszatérek természetes függetlenségi állapotomba, szabadon és boldogan fogok élni valameddig bátorságom és fáradságom gyümölcseiből, eljön majd talán a szenvedés és

21 Beccaria 2017, 75.

22 Beccaria 2017, 76.

23 Venturi 1970, 135.

24 Audegean 2016, 83–84; Rousseau 2017b, 171.

a megbánás napja, de rövid lesz ez az idő, és egyetlen kínszenvedéssel teli napért cserébe sok szabad és gyönyörűséges évet nyerek.²⁵

Beccaria rousseau-i beszédmódja kortársai figyelmét sem kerülte el. *A bűnökről és a büntetésekről* első kritikáját egy vallombrosai szerzetes fogalmazta meg.²⁶ Ferdinando Facchinei „az olaszok Rousseau-jának” elméletében egy veszélyes és vallásellenes utópiát látott, de volt, aki az értekezést a *Társadalmi szerződés* egyszerű utáztatásként tartotta számon.²⁷ Beccaria művének elsődleges célja azonban más volt: végérvényesen leszámolni az intézményesített halálbüntetéssel.²⁸

3. A büntetések utilitarista megalapozása

Beccaria számára a társadalmi szerződéssel kodifikált törvények teremtették meg annak feltételét, hogy az egyének társadalomban egyesüljenek. E törvények letéteményese az uralkodó, aki a társadalom egészét reprezentálja és akinek célja a közjó garantálása. Az uralkodó büntetéshez való joga következképpen abban áll, hogy az általános akaratot – amely Rousseau felfogásával ellentétben az egyéni akaratok összessége – képviselve „megvédje a közjó letétét az egyéni visszaélésektől”.²⁹ A fent tárgyalt kontraktalista elemekkel mutatott rokonsága ellenére Beccaria értekezését mégis az utilitarista hagyományt meghatározó műként tartják számon. Jelen szakaszban Beccaria elméletének protoutilitarista vonásait és motivációt mutatom be, illetve arra kívánok válaszolni, hogy a két egymással látszólag ellentétes doktrína különböző elemei hogyan állhatnak össze egy koherens büntetőjogi elméletté.

Beccaria értekezésének kiindulópontja alapján az ideális törvényhozás „annak a művésze, hogy az embereket a lehető legnagyobb boldogságra vagy a lehető legkisebb boldogtalanságra vezéreljük”.³⁰ Ez a koncepció válik a törvények és a büntetések ihletőjévé és mércéjévé egyaránt. Noha a legnagyobb boldogság elvét számos gondolkodó különböző formákban fogalmazta meg, Jeremy Bentham, az utilitarizmus szisztematikus kidolgozója mégis az itáliai filozófus művében látta doktrínájának fundamentumát.

25 Beccaria 2017, 59–60. (A kiemelést mellőztem.) Audegean értelmezése szerint bizonyos személyek vagy társadalmi rétegek megszemélyesítése és perspektívájuk egyes szám első személyben való közvetítése egy alapvető jellemvonása a rousseau-i retorikának (Audegean 2014, 127–131).

26 Ferdinando Facchinei írása, a *Megjegyzések és észrevételek A bűnökről és a büntetésekről című könyvről* 1765-ben jelent meg, lásd: Maestro 1977, 40–43; Venturi 1970, 137.

27 Venturi 1970, 137.

28 Érdemes megjegyezni, hogy Rousseau nem tartozott az abolitionisták közé. A *Társadalmi szerződésről* második könyvének V. fejezetében („Az élet és halál fölötti rendelkezés jogáról”) a halálbüntetés mellett érvel (Rousseau 2017a, 296–298).

29 Beccaria 2017, 12.

30 Beccaria 2017, 85–86.

Beccaria kis értekezése a bűnökről és a büntetésekről volt az, jól emlékszem, amiből merítettem ennek az elvnek az első javaslatát, amellyel a matematikai számítás pontossága, egyértelműsége és vitathatatlansága elsőként vezetődnek be a morális tudományok területére [...].³¹

Az elismerő szavak ellenére Bentham rendkívül kritikus volt Beccaria természetjogi és kontraktualista elköteleződésével kapcsolatban. Számára ugyanis a legfőbb kérdés, amely a jogokkal kapcsolatban érdemben megfogalmazható az, hogy azokat valóban alátámasztja-e a pozitív törvényhozás, illetve hogy a hasznossági érdekek megkövetelik-e a szóban forgó jogok biztosítását.³²

Ami Benthamet lenyűgözte a „kis értekezésben”, az egyrészt a matematikai igény és precizitás, amellyel Beccaria a különböző problémákat operacionalizálta egy racionális büntetőjog megvalósítása érdekében, másrészt a törvények és jogok deskriptív és preskriptív megkülönböztetése. Bentham elgondolásában a pozitív jog esetlegessége lehetővé teszi megragadni azt, ahogyan a törvény jelenleg érvényben van (érvényben van-e egyáltalán), valamint normatív szempontokkal meghatározni – a hasznosság elve mentén –, hogy milyennek kell(ene) lennie.³³ Az aktuális törvények leírása, illetve azok normatív jellegű meghatározása Beccaria értekezésének bevezető részében olvasható:

Üssük fel a történelemkönyveket, és látni fogjuk, hogy a törvények, melyek szabad emberek megállapodásai, vagy azok kellene hogy legyenek, többnyire nem voltak egyebek, mint némely kevesek szenvedélyeinek eszközei, avagy véletlenszerű és múlt szükségből származtak; nem az emberi természet józan vizsgálója hozta meg őket, aki egyetlen pontra koncentrálná az emberek sokaságának cselekedeteit és ebből a szempontból mérlegelné őket: *a legnagyobb boldogság a legtöbb ember közt szétosztva*.³⁴

Beccaria a legnagyobb boldogság elvét a jogelméletre kiterjesztve megállapítja, hogy egy legitím büntetésnek pusztán egyetlen célja lehet: megakadályozni a bűnösöket (illetve a potenciális bűnelkövetőket) a további törvénsértésben.

[N]yilvánvaló, hogy a büntetések célja nem az, hogy kínozzák és gyötörjenek egy érző lényt, se nem az, hogy semmissé tegyenek egy már elkövetett büntényt. [...] A cél tehát nem más, mint megakadályozni a bűnöst abban, hogy polgártársainak további károkat okozzon és elejét venni annak, hogy mások így cselekedjenek.³⁵

31 Bentham 1838–1843c, 286. (Saját fordítás.)

32 Hart 1982, 50.

33 Bentham 1838–1843a, 229; Hart 1982, 41.

34 Beccaria 2017, 9. (Kiemelés az eredetiben. A fordítást módosítottam.)

35 Beccaria 2017, 29.

Beccaria szemében a vétkes megbüntetése nem abból következik, hogy az állam *kötelessége* a törvénytértést szankcionálni, hanem sokkal inkább abból, hogy a büntetések elrettentő hatása a társadalom hasznát szolgálja. Elméletében a büntetésnek egy olyan preventív funkciója válik hangsúlyossá, amely nemcsak a jövőbe tekint (a büntetés pozitív konzekvenciáit szem előtt tartva), hanem *kifelé* is: a büntetésnek a potenciális bűnelkövetők felé (is) kell fordulnia.³⁶ Az ideális büntetés tehát e két síkon mozog, azonban az elrettentő mozzanat nem az erőszakos büntetések kiszabásában valósul meg. Konceptiója szerint nem a büntetés intenzitása, hanem sokkal inkább annak következetessége, tartama és gyakorisága az, ami képes az elrettentő funkciót betölteni.

Nem a büntetés ereje az, amely a legnagyobb hatást gyakorolja az emberi lélekre, hanem annak kiterjedése; mert érzékenységünk könnyebben és biztosabban megindul a kicsi, de ismételt benyomások, mint egy erős, de múló mozdulat hatására. A szokás uralma egyetemes minden érző lény fölött, és ahogy az ember beszél és jár, és a szokás segítségével kielégíti szükségleteit, úgy az erkölcsi eszméket is csak tartós és ismételt ráhatások vésik elménkbe.³⁷

Ebben a passzusban a büntetőjog morális tétje is megjelenik. Jól látszik, hogy Beccaria alapvető funkciót tulajdonított az igazságszolgáltatásnak az erkölcsök kialakításában. Érvelése szerint az erkölcsi érzelmek a szokásokon és a folyamatos ismétlésen alapulnak, és így a törvények következetes működése által létrehozhatóak, alakíthatóak. Ennek fényében büntetőreformja olyan büntetéseket szorgalmaz, amelyek „megtartván az arányosságot, a legmélyebben és legtartósabban hatnak az emberek lelkére és a legkevesebb gyötrelmet okozzák a bűnös testének”.³⁸ A büntetések mérséklésére vonatkozó koncepció visszavezethető a társadalmi szerződésre, aminek értelmében az egyének szabadságuk minimális, a lehető legkisebb részéről mondtak le a társulás előnyeiért. Ebből következően hangsúlyozza, hogy

a büntetés súlya és a bűn következménye a lehető leghatékonyabb kell legyen mások számára és a lehető legkevésbé kemény annak, aki elszenvedi, mert nem lehet törvényes társadalomnak nevezni azt, ahol nem tévedhetetlen alapelv, hogy az emberek a lehető legkevesebb rossznak akarták magukat alávetni.³⁹

Büntetni tehát csak akkor szabad, amennyiben szükséges és hasznos, és az igazságosság kritériumai is teljesülnek. Ilyen alapvető kritérium többek között a bűnök és a büntetések közti arányosság, amelynek összhangban kell lennie a „legenyéhbb büntetés” elvével. Ebből a szemléletből következik, hogy ahhoz, hogy

36 Audegean 2016, 63.

37 Beccaria 2017, 57.

38 Beccaria 2017, 29.

39 Beccaria 2017, 43.

egy büntetés elérje célját, elegendő, hogy a büntetés okozta rossz nagyobb legyen, mint a bűnből születő jó, és a rossznak e túlsúlya alapján kell csalhatatlanul kiszámítani a büntetést és annak a jónak elvesztését, melyet a bűntény okozna. Minden tehát, ami előlött van, az fölösleges, ezért zsarnoki.⁴⁰

A büntetés elrettentő hatását az a szükséges, de minimális arány képezi, amely a hasznosság kiszámításával a bűnök prevencióját biztosítja. A büntetésnek tehát csak olyan mértékűnek kell lennie, amely éppen elegendő a jövőbeli bűnök megelőzéséhez.

3.1. A halálbüntetésről

A műben a büntetés megalapozottsága és annak célja három fontos kritérium alapján kerül elbírálásra: jogossága (helyessége), szükségessége és hasznossága szempontjából.⁴¹ Beccaria a halálbüntetés kérdéskörét is e szempontok alapján tanulmányozza. Érvelését a halálbüntetés *jogosságának* cáfolatával kezdi. „Miféle jogot tulajdonítanak maguknak az emberek, hogy felkoncolják embertársaikat? Nyilvánvalóan nem azt, amelyből a főhatalom és a törvények származnak.”⁴² A társadalmi szerződés során feladott szabadságnak nem része az élethez való jog; az önfenntartás törvényéből eredő jog az egyén saját életének védelme, amelyről az emberek még egy számukra előnyös társadalmi szerződés érdekében sem mondhattak le. Szabadságuk minimális részét pusztán azért áldozták fel, hogy szabadságuk nagyobb részét biztonságban élvezhessék. A kontraktualista elméletből vett érveléssel mindenekelőtt a halálbüntetés jogtalanságára mutat rá Beccaria.

A halálbüntetés tehát nem *jog*, hiszen bebizonyítottam, hogy nem lehet az, hanem a nemzet háborúja egy álampolgár ellen, mert szükségesnek vagy hasznosnak ítéli lényének megsemmisítését. De ha bebizonyítom, hogy a halálbüntetés se nem hasznos, se nem szükséges, megnyerem az emberiség ügyét.⁴³

A fenti passzus nem arról árulkodik, hogy az ítélet szükségessége vagy hasznossága felülírná a büntetés jogosságát, hiszen a halálbüntetés jogtalanságához nem fér kétség. Az érvek retorikai felépítése inkább azt sugallja, hogy a halálbüntetés jogtalan, de az uralkodó rendelkezésére állnak-e olyan hasznossági elvek, amelyek legitimálhatják az ítéletet?⁴⁴

40 Beccaria 2017, 54.

41 Ahogyan Gianni Francioni szövegelemzése rámutat, a helyes (*giusto*), a szükséges (*necessario*), valamint a hasznos (*utile*) kifejezéseket Beccaria szinte az egész mű során szinonimaként használja, leszámítva néhány passzust, ahol a legitimitás hangsúlyosabb a hasznosságnál (Francioni 1990, 77–80).

42 Beccaria 2017, 56.

43 Beccaria 2017, 56. (Kiemelés az eredetiben.)

44 Audegean 2014, 94–95.

Beccaria álláspontja szerint egy állampolgár halálát két okból lehet szükségesnek vagy hasznosnak hinni:⁴⁵ egyfelől „anarchia idején, amikor maguk a felfordulások helyettesítik a törvényeket”,⁴⁶ továbbá akkor, ha az állampolgár „halála lenne az egyetlen valódi fék arra, hogy másokat visszatartson a bűnök elkövetésétől”.⁴⁷ Jól látszik, hogy az első hipotetikus eset egy olyan állapotot ír le, amelyben a társadalmi szerződés köteleke felbomlott, így az élethez való jogot sem védi a törvények szuverenitása. Ebben az esetben társadalmi állapotról sem beszélhetünk, mivel a Beccaria által említett felfordulások a természeti állapotba löknék vissza az egyéneket – egy olyan állapotba, ahol az erősebb joga érvényesül. Amíg azonban a jogállam fennáll és a törvények garantálják a közösség biztonságát, addig a halálbüntetés nem lehet szükséges.⁴⁸ A második esetben Beccaria empirikusan igyekszik bizonyítani, hogy a halálbüntetés „soha nem tartotta vissza az eltökélt embereket a társadalom megsértésétől”,⁴⁹ mivel a büntetés elrettentő potenciálja valójában nem a végrehajtás intenzitásában, hanem annak kiterjedésében áll:

Nem a nyomorult halálának borzalmas, de múltó látványa, hanem egy szabadságától megfosztott ember hosszas és nyomorúságos példája, aki, szolgáló állattá válván, fáradozásával engeszteli ki azt a társadalmat, amelyet megsértett: ez a legerősebb fék a bűnök ellen.⁵⁰

Következésképpen a halálbüntetés nem *szükséges*, amíg a törvények a békés együttélés garanciái, és nem *hasznos*, mivel nem bír érdemi visszatartóerővel, mi több, egyenesen kontraproduktív, hiszen „kegyetlenségből ad példát az embereknek”.⁵¹

A kínzások és a halálbüntetés gyakorlatának, valamint azok társadalmi hatásainak elemzéséből az az általános konklúzió vonható le, miszerint az excesszív büntetések a kívánatos hatást nem érik el, mivel nem bírnak elrettentő erővel. Ennek értelmében a halálbüntetés a társadalmi jólét biztosítása érdekében nem bizonyul se hasznosnak, se szükségesnek. A büntetések akkor bírnak elrettentő erővel, ha egyrészt az állam következesen hajta végre azokat,⁵² másfelől ha az elkövető kedvezőtlenül ítéli a törvény megsértését. Beccaria világosan mutatja be, hogy mivel a halál bizonyos esetekben kiút a nyomorból, a halálbüntetésnek nincs akkora preventív ereje, mint az életfogytig tartó börtönbüntetésnek vagy a kényszer-

45 Francioni a „lehet hinni” (*può credersi*) megfogalmazás fontosságára hívja fel a figyelmet. Számos értelmezéssel ellentétben úgy véli, hogy Beccaria e helyen nem a halálbüntetést legitimáló gyakorlatokra mutat rá, hanem két olyan hipotetikus esetet vázol fel, amelyekben a halálbüntetést – helytelenül – szükségesnek vagy hasznosnak lehetne hinni, lásd Francioni 1990, 79–80.

46 Beccaria 2017, 56.

47 Beccaria 2017, 57.

48 Francioni 1990, 80.

49 Beccaria 2017, 57.

50 Beccaria 2017, 57.

51 Beccaria 2017, 60.

52 „A bűnök egyik legerősebb fékje nem a büntetések kegyetlensége, hanem azok elmaradhatatlansága [...]” (Beccaria 2017, 53.)

munkának. A társadalmi hasznosság elve alapján Beccaria javaslata tehát a következő: súlyos bűnök esetén a leghasznosabb ítélet az élethosszig tartó szabadságvesztés, vagy a társadalmi kár megtérítését célzó közösségi szolgálat. E büntetések elszenvedése a lehető legkisebb fizikai fájdalommal járnak, mindazonáltal az ártatlanok – illetve a potenciális bűnelkövetők – lelkére nagyobb hatással vannak, mint a törvényes gyilkosság ünnepélyes látványa.⁵³

3.2. Cselekedetek és törvények

Cesare Beccaria büntetőelméletét egyértelműen konzekvencialista logika jellemzi. A klasszikus utilitarizmustól eltérően azonban az egyéni cselekedetekre vonatkozóan nem állította fel a hasznosság mércéjét.⁵⁴ Kritikája nem az individuális cselekedetek hasznosságának megítélését tűzte ki célul, hanem elsősorban a büntetőjog mint társadalmi intézmény bírálatát fogalmazta meg. Utilitarizmusa nem maguknak a konkrét cselekedeteknek a megítélésére törekedett, hanem olyan mércék létrehozására, amelyek által maguk a cselekvések is megítélhetők. Beccaria elméletében a hasznossághoz való ragaszkodás olyan normatív szempont, amellyel a társadalom törekedhet a lehető legnagyobb közjó elérésére. Haszonelvűsége a törvényekben testesül meg: a kívánatos utat kijelöli, de az emberi szenvedélyek és az ezekből származó cselekedetek mégsem számszerűsíthetők. A rendtelenségek

az emberi szenvedélyek egyetemes harcában [...] a lakosság összetételének és az egyéni érdekek kereszteződésének arányában növekednek, amelyeket nem lehet geometriai pontossággal a közhasznosság irányába vezetni.⁵⁵

Ugyan a politikai cselekvés kritériumait a közhasznosság eszményében kell keresni, a *közös haszon* nem lehet egy objektív és reális végcél a szubjektív érdekek és szenvedélyek konfliktusában. Miután Beccaria elméletében a közösségi érdek nem egy saját jogú és független entitás (mint Rousseau-nál a *volonté générale*), hanem az egyének partikuláris érdekeinek összessége, az érdekek által motivált cselekedetek szükségképpen ütközni fognak. Ugyanakkor a közösségi haszon szem előtt tartása normatív referenciapontként szolgál, amely a partikuláris érdekeket a közösségi érdek felé konvergálja.⁵⁶ A Bentham által szorgalmazott matematikai kalkulus éppen az emberi cselekedetek és érdekek kiszámíthatatlansága miatt nem képes adekvátan megragadni a bűnök és a büntetések közötti kívánatos arányt.

⁵³ Beccaria szenzualista érvekkel igyekszik bizonyítani, hogy a halálbüntetés fájdalmasabb, mint az örökös rabszolgaság (Beccaria 2017, 59).

⁵⁴ Noha Jeremy Bentham *hasznosság princípiuma* is kiterjed a kormányzati intézkedésekre, az egyén személyes boldogsága hangsúlyosabb, mint Beccaria művében (Bentham 1977, 680–687).

⁵⁵ Beccaria 2017, 18.

⁵⁶ Audegean 2014, 91.

Ha a geometria alkalmazható lenne az emberi cselekedetek végtelen és homályos kombinációira, kellene legyen a büntetéseknek egy megfelelő skálája, amely a legsúlyosabtból a legkisebbig ereszkedne alá; ám elégséges lesz, ha a bölcs törvényhozó kijelöli legfőbb pontjait anélkül, hogy megzavarná a rendet, nem szabva ki az első fokú bűncselekményekre az utolsó fok ítéleteit.⁵⁷

Az egyén kiszámíthatatlanul változó érdekei és szenvedélyei éppen ezért ellehetetlenítenek minden vállalkozást, amely a bűnök és büntetések matematikai arányrendszerének létrehozására törekszik. Mivel a szándékok nem elégségesek a büntetések pontos mértékének meghatározásához, Beccaria arra a következtetésre jut, hogy „a bűncselekmények igazi mértéke [...] a társadalomnak okozott kár”.⁵⁸ Jogelmélete ebből kifolyólag nem érdekelt az elkövető mentális állapotainak feltérképezésében, csupán a társadalomnak okozott kár felmérésében.⁵⁹ Büntetési tételének általános elve, hogy a bűnös motivációi, ha meg nem is szűnnek, mindenképpen gyengülnek, ha számára a büntetésből következő kár minimálisan (de következetesen) nagyobb, mint a törvénysértésből keletkező személyes előny.

4. Konklúzió

A 18. század büntetőjogi intézményeinek megújításában *A bűnökről és a büntetésekről* című értekezésnek jelentős szerep tulajdonítható. Hatástörténetét felmérve talán nem túlzás kijelenti, hogy ez a mű helyezte fel Itáliát az európai felvilágosodás szellemi térképére.⁶⁰ Cesare Beccaria elhelyezése a jogi kánonban az abolíciós mozgalmakhoz és a kriminológia klasszikus iskolájához köthető, míg a filozófiatörténet az utilitarizmus előfutáraként tartja számon.⁶¹

Bentham abban látta *A bűnökről és a büntetésekről* szerzőjének egyik gyengeségét, hogy a büntetések végrehajtásának számos pontját – kiváltképp az arányosságra, illetve a bűnök és a büntetések azonos természetére vonatkozó tételeit – nem fejtette ki kellő részletességgel.⁶² Bentham voltaképpen a számszerűsítésen alapuló utilitarista jegyek hiánya miatt marasztalta el Beccariát, amire két válasz adható. Egyrészt a büntetések arányosságának tekintetében Beccaria hangsúlyozza, hogy mivel nem létezhet olyan kalkulus, amely képes lenne az emberi cselekedetek kimeneteleinek kiszámítására, úgy a büntetések pontosan

57 Beccaria 2017, 19.

58 Beccaria 2017, 22. (A kiemelést mellőztem.)

59 Ennek elemzéséhez lásd Ferrajoli 2019, 78–79.

60 Maestro 1977, 40–52, 122–164.

61 Bentham gondolkodására nagy hatással volt az, ahogyan Beccaria a boldogság, az öröm és a fájdalom eszméit kiterjesztette az ideális törvényhozás alapelveire, összefüggésbe hozva azokat a legnagyobb boldogság elvével (Crimmins 2011, 144–145). Ez a hatás mutatkozik meg abban is, hogy a Bentham által bevezetett boldogságkalkulus szempontjai szinte azonosak azokkal a kritériumokkal, amelyeket Beccaria a büntetések végrehajtásánál meghatároz, lásd: Bentham 1977, 707–711; Halévy 1949, 70.

62 Bentham 1838–1843b, 406.

meghatározható arányskálája sem lehetséges. Másrészt viszont, ahogyan a fentiekben láttuk, az itáliai filozófus célja nem a konkrét büntetések meghatározásában, hanem a törvények mint általános szabályelvek társadalmi hasznosságának előmozdításában állt.

Beccaria büntetőelmélete nem törekszik minden tézisést a hasznosság elvével igazolni, így egyrészt a klasszikus utilitarista perspektívából az elmélet számos helyen inkonzisztensnek tűnhet, másrészt bizonyos esetekben a kontraktualizmus egyszerűen felülírja a gyakorlat hasznossági relevanciáját.⁶³ A társadalmi szerződés célja minden egyén jóléte, ehhez azonban olyan törvényeket szükséges létrehozni, amelyek egyetemessé teszik a társulás előnyeit. A hasznosság keresését Beccaria az emberi természetből vezeti le, s az igazságszolgáltatás feladata, hogy a kölcsönös haszonért összegyűlt emberek egyéni érdekeit normatív szabályokkal a közösségi érdek felé terelje. Beccaria utilitarizmusa tehát egy olyan kontraktualista modellre épít, amely maga is egy haszonelvű antropológiai koncepción alapul.⁶⁴

Cesare Beccaria két ellentétesnek vélt elméleti elköteleződéséről megállapítható, hogy míg a bűncselekmények a társadalmi kötelék megszegésére vezethetők vissza, addig a büntetés motivációja alapvetően utilitarista indíttatású. A büntetés célja az elrettentés, amely a további bűnök megfékezését szolgálja. Az elmélet konzekvencialista megfontoltságára utal továbbá a bűnök mércéjének és a büntetés módjainak meghatározása: a büntetésnek mindenképpen arányosnak, következetesnek és hasznosnak kell lennie. Miután a büntetés célja nem a büntetés maga, hanem a társadalmi hasznosság előmozdítása, számos büntetés szükségtelennek bizonyul. Ilyen szükségtelen gyakorlat a halálbüntetés is, amely egyrészt nem járul hozzá a közhasznossághoz, másrészt ellentmond a társadalmi szerződésnek.

Bibliográfia

- Audegean, Philippe. 2014. *Cesare Beccaria, filosofo europeo*. Ford. Barbara Carnevali. Roma: Carocci.
- Audegean, Philippe. 2016. „Correggere e punire: Beccaria e la funzione rieducativa delle pene.” In *Il caso Beccaria. A 250 anni dalla pubblicazione del «Dei delitti e delle pene»*, szerk. Vincenzo Ferrone – Giuseppe Recuperati, 61–86. Bologna: Il Mulino.
- Audegean, Philippe. 2019. „Droit naturel et droit à la vie. Beccaria lecteur de Hobbes.” *Diciottesimo Secolo* 4/1: 33–45. <https://doi.org/10.13128/ds-25436>.
- Beccaria, Cesare. 1958. „Dei delitti e delle pene.” In *Cesare Beccaria: Opere 1.*, szerk. Sergio Romagnoli, 35–133. Firenze: Sansoni.

63 Francioni ilyen esetnek tekinti a halálbüntetést is, mivel *lehetne* annak hasznossága mellett érvelni, de a társadalmi szerződés miatt sosem lesz *helyes*. Egy másik ilyen eset a vagyonekobzás kérdése során mutatkozik meg: „noha a büntetések jót eredményeznek, mégsem mindig igazságosak, mert ahhoz, hogy ilyenek legyenek, szükségessé kell lenniük, s egy hasznos igazságtalanságot nem tűrhet el az a törvényhozó, aki minden kaput el akar torlaszolni az éber zsarnokság elől”. (Beccaria 2017, 50.)

64 Audegean 2014, 107.

- Beccaria, Cesare. 2017. *A bűnökről és a büntetésekről*. Ford. Madarász Imre. Máriabesnyő: Attraktor.
- Bentham, Jeremy. 1838–1843a. „A Fragment on Government.” In *The Works of Jeremy Bentham*, szerk. John Bowring, I/221–295. Edinburgh: William Tait. [https://oll.libertyfund.org/titles/2009] (2021. 06. 28.)
- Bentham, Jeremy. 1838–1843b. „Principles of Penal Law.” In *The Works of Jeremy Bentham*, szerk. John Bowring, I/365–580. Edinburgh: William Tait. [https://oll.libertyfund.org/titles/2009] (2021. 06. 28.)
- Bentham, Jeremy. 1838–1843c. „Nomography; or the Art of Inditing Laws.” In *The Works of Jeremy Bentham*, szerk. John Bowring, III/231–295. Edinburgh: William Tait. [https://oll.libertyfund.org/titles/1922] (2021. 06. 28.)
- Bentham, Jeremy. 1977. „Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe.” Ford. Fehér Ferenc. In *Brit moralisták a XVIII. században*, szerk. Márkus György, 677–774. Budapest: Gondolat.
- Crimmins, James E. 2011. „The Principles of Utilitarian Penal Law in Beccaria, Bentham and J. S. Mill.” In *The Philosophy of Punishment and the History of Political Thought*, szerk. Peter Karl Koritansky, 136–171. Columbia: University of Missouri Press.
- Ferrajoli, Luigi. 2019. „Beccaria e Bentham.” *Diciottesimo Secolo* 4/1: 75–84. <https://doi.org/10.13128/ds-25440>.
- Francioni, Gianni. 1985–1986. „Notizia sul manoscritto della seconda redazione del «Dei delitti e delle pene» (con una appendice di inediti di Pietro Verri relativi all’opera di Beccaria).” *Studi settecenteschi* 7–8: 229–296. [http://illuminismolombardo.it/studi-settecenteschi/#Volumelume7e8_223] (2021. 12. 10.)
- Francioni, Gianni. 1990. „Beccaria filosofo utilitarista.” In *Cesare Beccaria tra Milano e l’Europa*, 69–87. Milano – Roma – Bari: Cariplo–Laterza.
- Francioni, Gianni. 2019. „Beccaria e l’Inghilterra.” *Diciottesimo Secolo* 4/1: 11–18. <https://doi.org/10.13128/ds-25440>.
- Halévy, Élie. 1949. *The Growth of Philosophic Radicalism*. Ford. Mary Morris. London: Faber & Faber. [https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.188960/mode/2up] (2021. 07. 04.)
- Hart, H. L. A. 1982. *Essays on Bentham: Studies in Jurisprudence and Political Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Ippolito, Dario. 2014. „Contratto sociale e pena capitale. Beccaria vs. Rousseau.” *Rivista internazionale di filosofia del diritto* 91/4: 589–620.
- Locke, John. 1999. *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Ford. Endreffy Zoltán. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó.
- Maestro, Marcello. 1977. *Cesare Beccaria e le origini della riforma penale e Dei delitti e delle pene di Cesare Beccaria*. Milano: Feltrinelli.
- Rousseau, Jean-Jacques. 2017a. „A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei.” Ford. Kis János. In *Politikafilozófiai írások*, 259–415. Budapest: Atlantisz.
- Rousseau, Jean-Jacques. 2017b. „Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól.” Ford. Kis János. In *Politikafilozófiai írások*, 61–200. Budapest: Atlantisz.
- Venturi, Franco. 1970. *Utopia e riforma nell’Illuminismo*. Torino: Einaudi.